

۳ شنبه ۱۱/۲۱/۱۴۰۴ - ۲۱ شعبان ۱۴۴۷ - ۱۰ فوریه ۲۰۲۶ - فقه معاصر - فقه اداره - فقه انگیزش (فقه مدیریت رفتار سازمانی) - فقه روابط انسانی سازمانی - نقشه راه امام صادق ع در مصباح الشریعه - روابط اربعه - درس ۹۰ - رابطه مدیر با خلق - اصول سبعة^۱ - اصل سوم - التواضع^۸ - احکام تکریر

❖ مسئله‌ی ۹۰: کبر برای زنان کارمند در مقابل نامحرمان و برای جلوگیری از عدم اختلاط در محیط اداری مجاز است و تواضع در این مواقع جا ندارد ولی در مقابل بانوان همکار و ارباب رجوع باید متواضع باشند، ولی آقایان مجاز به کبر در رفتار سازمانی نیستند مطلقاً و باید در امور قاطع و عزیز باشند که با تواضع سازگار است

معلوم شد که رفتار سازمانی متواضعانه رفتاری به‌هنگار، صحیح و اثربخش است، کمک به انگیزش مجموعه است، عاری از کبر، مکر و ذلت است و واجب، ممدوح و حسن است شرعاً، عقلاً و عقلاً. پس مدیران و کارکنان باید به آن مزین و مجهز شوند. و معلوم شد که مدیران معصوم مأمور به تواضع در مقابل پیروان مؤمن خود بوده‌اند و مدیران تحت امر خود را هم به تواضع امر می‌کرده‌اند، لقوله عَلَيْهِ خطاباً لِمَالِكِ الْأَشْتَرِ نَحْيِي وَ حَذِيفَةَ بْنِ الِیْمَانِ وَ بَعْضُ عَمَالِهِ: «وَ اخْفِضْ لِرَعِيَّتِكَ جَنَاحَكَ»^۱. کقوله تعالی خطاب به قائم مقام خود در اداره‌ی امور: «وَ اخْفِضْ جَنَاحَكَ» و ... و نیز معلوم شد که ضد تواضع کبر است، زیرا حقیقت تواضع خشوع و انقیاد در مقابل حق است^۲ و متکبر چنین خصوعی ندارد. ولی کبر برای زنان خوب و خصلت خیری است. در مقابل برای مردان خصلتی شر است.^۴ زیرا کبر زنان در مقابل غیرهمسر باعث تحکیم خانواده است در برخوردهای نامحرمانه که اختلاط

^۱ مصباح الشریعة؛ ص ۵ = قَالَ الصَّادِقُ ع أُصُولُ الْمُعَامَلَاتِ تَفَعُّ عَلَى أَرْبَعَةٍ أَوْجِهٍ مُعَامَلَةُ اللَّهِ وَ مُعَامَلَةُ النَّفْسِ وَ مُعَامَلَةُ الْخَلْقِ وَ مُعَامَلَةُ الدُّنْيَا وَ كُلٌّ وَجْهٌ مِنْهَا مُنْقَسِمٌ عَلَى سَبْعَةِ أَرْكَانٍ أَنَا أُصُولُ مُعَامَلَةِ اللَّهِ تَعَالَى فَسَبْعَةُ أَشْيَاءٍ آدَاءُ حَقِّهِ وَ حِفْظُ حُدُودِهِ وَ شُكْرُ عَطَائِهِ وَ الرِّضَا بِقَضَائِهِ وَ الصَّبْرُ عَلَى بِلَائِهِ وَ تَعْظِيمُ حُرْمَتِهِ وَ الشُّوقُ إِلَى اللَّهِ أُصُولُ مُعَامَلَةِ النَّفْسِ سَبْعَةُ الْخَوْفِ وَ الْجَهْدُ وَ حَمْلُ الْأَدْيِ وَ الرِّيَاضَةُ وَ طَلَبُ الصِّدْقِ وَ الْإِحْلَاصُ وَ إِخْرَاجُهَا مِنْ مَحْبُوبِهَا وَ رِطْبُهَا فِي الْفَقْرِ وَ أُصُولُ مُعَامَلَةِ الْخَلْقِ سَبْعَةُ الْحُلْمِ وَ الْعَفْوِ وَ التَّوَاضُعِ وَ السَّخَاءِ وَ الشَّفَقَةِ وَ النَّصْحِ وَ الْعَدْلِ وَ الْإِنصَافِ وَ أُصُولُ مُعَامَلَةِ الدُّنْيَا سَبْعَةُ الرِّضَا بِالذُّونِ وَ الْإِيقَازُ بِالْمَوْجُودِ وَ تَرْكُ طَلَبِ الْمَقْمُودِ وَ بُحْضُ الْكَثْرَةِ وَ اخْتِيَارُ الرَّهْدِ وَ مَعْرِفَةُ آفَاتِهَا وَ رَفْضُ شَهَوَاتِهَا مَعَ رَفْضِ الرِّيَاسَةِ فَإِذَا حَصَلَتْ هَذِهِ الْحِصَالُ فِي نَفْسٍ وَاحِدَةٍ فَهِيَ مِنْ خَاصَّةِ اللَّهِ وَ عِبَادِهِ الْمُقَرَّبِينَ وَ أَوْلِيَائِهِ حَقًّا^۲ وَ آمُرُكَ أَنْ تَجِي خِرَاجَ الْأَرْضِينَ عَلَى الْحَقِّ وَ النَّصْفَةِ، وَ لَا تَجَاوِزَ مَا قَدَّمْتُ بِهِ إِلَيْكَ، وَ لَا تَدْعَ مِنْهُ شَيْئاً، وَ لَا تَبْتَدِعَ فِيهِ أَمراً، ثُمَّ اقْسِمُ بِبَيْنِ أَهْلِهِ بِالسُّوِيَّةِ وَ الْعَدْلِ، وَ اخْفِضْ لِرَعِيَّتِكَ جَنَاحَكَ، وَ وَاَسْ بَيْنَهُمْ فِي مَجْلِسِكَ، وَ لِيَكُنْ الْقَرِيبُ وَ الْبَعِيدُ عِنْدَكَ فِي الْحَقِّ سَوَاءً، وَ احْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ، وَ أَوْقِمْ فِيهِمْ بِالْقِسْطِ، وَ لَا تَتَّبِعِ الْهَوَى، وَ لَا تَخَفْ فِي اللَّهِ لَوْمَةَ لَائِمٍ، فَإِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا، وَ الَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ. (احمدی میانجی، مکاتیب الأئمة عليهم السلام، ج. ۱، ص. ۹۴) فَاسْتَعِنَ بِاللَّهِ عَلَى مَا أَهَمَّكَ، وَ اخْلِطِ الشَّدَّةَ بِضَعْفِ مِنَ اللَّيْنِ، وَ ارْفُقْ مَا كَانَ الرَّفْقُ أَرْفَقَ، وَ اعْتَرِزْ بِالشَّدَّةِ حِينَ لَا تُغْنِي عَنْكَ إِلَّا الشَّدَّةُ، وَ اخْفِضْ لِلرَّعِيَّةِ جَنَاحَكَ، وَ ابْسُطْ لَهُمْ وَجْهَكَ، وَ أَلِنْ لَهُمْ جَانِبَكَ، وَ آسِ بَيْنَهُمْ فِي اللَّحْظَةِ وَ النَّظَرَةِ، وَ الْإِشَارَةِ وَ التَّحِيَّةِ، حَتَّى لَا يَطْمَعَ الْعُظَمَاءُ فِي خَيْفِكَ، وَ لَا يَنْبَأَسَ الضُّعَفَاءُ مِنْ عَدْلِكَ، وَ السَّلَامُ». (همان، ج. ۲، ص. ۳۰۸) وَ مِنْ كِتَابِ لَهُ عليه السلام كَتَبَهُ لِلْأَشْتَرِ النَّخَعِيِّ [رَحِمَهُ اللَّهُ] لَمَّا وَلاهُ عَلَى مِصْرٍ وَ أَعْمَالِهَا حِينَ اضْطَرَبَ أَمْرُ أَمِيرِهَا مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ، وَ هُوَ أَطْوَلُ عَهْدِ كِتَابِهِ وَ أَجْمَعُهُ لِلْمِحَاسِنِ: وَ اجْعَلْ لِذَوِي الْحَاجَاتِ مِنْكَ قِسْماً تُفَرِّغْ لَهُمْ فِيهِ شَخْصَكَ وَ تَجْلِسْ لَهُمْ مَجْلِساً عَاماً فَتَتَوَاضَعُ فِيهِ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَكَ وَ تَفْعُدُ عَنْهُمْ جُنْدَكَ وَ أَعْوَانَكَ مِنْ أَخْرَاسِكَ وَ شَرْطَكَ حَتَّى يَكَلِّمَكَ مُتَكَلِّمُهُمْ غَيْرَ مُتَّعِنٍ فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وآله يَقُولُ فِي غَيْرِ مَوْطِنٍ لَنْ تُقَدَّسَ أُمَّةٌ لَا يُؤْخَذُ لِلضَّعِيفِ فِيهَا حَقُّهُ مِنَ الْقَوِيِّ غَيْرَ مُتَّعِنٍ - ثُمَّ اخْتَمِلَ الْحَرْقُ مِنْهُمْ وَ الْعَيْ وَ نَحَ عَنْهُمْ الصَّبِيْقُ. (هَجَّ الْبَلَاغَةِ (لِلصَّبْحِيِّ صَالِحٍ)، ص. ۴۳۹)

^۳ سُئِلَ بَعْضُهُمْ عَنِ التَّوَاضُعِ قَالَ هُوَ أَنْ يَخْضَعَ لِلْحَقِّ وَ يَتَّقَادَ لَهُ وَ لَوْ سَمِعَهُ مِنْ صَبِيٍّ (امام جعفر بن محمد عليهما السلام، مصباح الشریعة، ترجمه مصطفوی، ص. ۲۴۱)

^۴ هَجَّ الْبَلَاغَةِ، قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام خِيَارُ خِصَالِ النِّسَاءِ شِرَارُ خِصَالِ الرِّجَالِ الرَّهْوُ وَ الْجُبْنُ وَ الْبُخْلُ فَإِذَا كَانَتِ الْمَرْأَةُ ذَاتَ رَهْوٍ لَمْ تُمَكِّنْ مِنْ نَفْسِهَا وَ إِذَا كَانَتْ بِحِيلَةٍ حَفِظَتْ مَالَهَا وَ مَالَ بَعْلِهَا وَ إِذَا كَانَتْ جَبَانَةً فَرَقَتْ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ يَعْزُضُ لَهَا. (مجلسی، بحار الأنوار (ط بیروت)، ج. ۱۰۰، ص. ۲۳۸) الرَّهْوُ: الْكِبْرُ وَ الْفَخْرُ. يُقَالُ رَهِيَ الرَّجُلُ فَهُوَ رَهْوٌ، هَكَذَا يَتَكَلَّمُ بِهِ عَلَى سَبِيلِ الْمَفْعُولِ، كَمَا يَقُولُونَ عَنِ الْبَأْمَرِ، وَ تَنْجَتِ النَّاقَةُ، وَ إِنْ كَانَ مَعْنَى الْفَاعِلِ، وَ فِيهِ لُغَةٌ أُخْرَى قَلِيلَةٌ رَهَا يَرْهَوُ رَهْواً. (ابن اثیر، النهاية في غريب الحديث و الأثر، ج. ۲، ص. ۳۲۳) أَي مُتَكَبِّرَةٌ. (هَجَّ الْبَلَاغَةِ (لِلصَّبْحِيِّ صَالِحٍ)، ص. ۷۲۰) بَهْرَتَيْنِ خَوْهَيِ زَهْمَا بَدْتَرَيْنِ خَوْهَيِ مَرْدَهَا اسْتِ كِه سِرْفَرَازِي وَ تَرَسَنَاكِي وَ زَفْتِي مِي بَاشَد، پَس هَرگَاه زَن مُتَكَبِّرَه بَاشَد (بَكْسِي جَز شَوْهَرَش) سِر فِرُود نَمِي آوَرَد، وَ هَر گَاه بَخِيلِ وَ زَفْتِ بَاشَد مَالِ خُودِ وَ شَوْهَرَش رَا نَگَاه مِي دَارَد، وَ هَرگَاه تَرَسُو بَاشَد اَز آنجِه بَاو رُو آوَرَد (و مَوْجِبِ بَدَنَامِي وَ خَشَمِ شَوْهَرَش گَرَدَد) مِي تَرَسَد (و دُورِي مِي گَرِنِدَنَد). (فيض الاسلام، ترجمه و شرح هَجَّ الْبَلَاغَةِ، ج. ۶، ص. ۱۱۹۱) رَحِمَ اللَّهُ مِنْ عَرَفِ قَدْرِهِ؛ رَحِمْتَ كِنَادَ خُودَا بَرِ أَنْ كَسَ كِه قَدْرَ خَوِيْشِ بَشِنَاخْتِ. مِصْطَفَى عليه السلام بَا جَمَاعَتِي مِيرِفْتِ زَنِي بَرِ رَاهِ اِسْتَادَه بُوَد كَفْتِ: يَكِ سُوِي رُو تَا جَمَاعَتِ مِنْ بَگَدَرَنَد؛ كَفْتِ: رَاهِ فِرَاحِ اسْتِ، مِصْطَفَى عليه السلام كَفْتِ: بَگَرِيْزِيْدَ كِه زَنِ مُتَكَبِّرَه جَبَّارَسْتِ.

سازمانی را هم از بین می برد که آفتی است پیش راه دولت اسلامی. ولی در مقابل همسر نباید کبر داشته باشد. در مقابل امام و رسول حق ﷺ نباید متکبره و عاتیه و جباره باشد. ° بله در مقابل امام جائر تکبر جائز بلکه لازم است. حضرت زینب علیها السلام با حالت کبر وارد بارگاه و دادگاه یزید بن معاویه شد، به طوری که او گفت: «من هذه المتكبرة (او المتكبرة)»؟^۶ اما روایاتی در باب است که با اطلاق خود کبر نزد متکبر را تواضع می داند برای مردان و

آدمی را کجا رسد که تکبر کند و در خود به غلط افتد که اصل آدم که پدرش بود مشتی خاک بود و اصل وی از قطره‌ی آب بود که اگر قطره از آن بر جامه آید با آن جامه نماز نتوان کرد، و چون بمبرد جیفه گردد که هرکه دست بوی نهد پلید گردد، و از پس آن که در گورش نهند بگنجد؛ گندیذنی که اگر بیرون بودی هر کس از وی نفور بودی، و حشرات زمین سر به وی نهند و آن تن عزیز جمله طعام ایشان گردد، و تا زنده بود حمال بول و غایط بود، نشانه‌ی آفات و بلیات بود و هیچ ساعت از زحمت و محنت زمانه ایمن نه، و روزی به کام خویش هم نه، و مرادی چنان که بایش نیابد، و بر شادی و خرمی اش اعتمادی نباشد، و اگر زیادت بخورد درماند، و اگر کم بخورد خوابش نبرد. آورده اند که دورترین کسی از رحمت خدای تعالی به قیامت جبار و متکبر بود، باقر علیه السلام گوید که: در دوزخ کوهی هست که آن را صعر خوانند در آن کوه وادی است که او را سقر خوانند و در آن وادی چاهی است که او را همه خوانند هر گاه که سر آن چاه برگیزند اهل دوزخ همه به فریاد آیند از رنج و بيمش. صادق علیه السلام گوید که: سقر وادی است که چون نفس بزند همه‌ی دوزخ را بسوزاند و آن چاه و آن وادی جای متکبران است. (دانش پژوه، شرح فارسی شهاب الأخبار (کلمات قصار پیامبر خاتم صلی الله علیه و آله))، ص. ۱۶۱)

° فهم بها أي قصدها أن يتناولها أي يأخذها فينحيتها قسرا عن طريقه صلی الله علیه و آله أو يشتمها من قولهم: نال من عرضه أي شتمه، و الأول أظهر فإنها جبارة أي متكبرة، و ذلك خلقها لا يمكنها تركه، أو إذا قهرتموها يظهر منها أكثر من ذلك من البذاء و الفحش، قال في النهاية فيه: أنه أمر امرأة فتأبت فقال: دعوها فإنها جبارة، أي متكبرة عاتية، و قال الراغب: أصل الجبر إصلاح الشيء بضرب من القهر و تجبر، يقال إما لتصور معنى الاجتهاد، أو للمبالغة أو لمعنى التكلف، و الجبار في صفة الإنسان يقال: لمن يجبر نقيصته بادعاء منزلة من التعالي لا يستحقها، و هذا لا يقال إلا على طريق الذم كقوله تعالى: وَخَابَ كُلُّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ وَلَمْ يَجْعَلْ لِنَفْسِهِ أَجْرًا شَقِيًّا إِنَّ فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى كُلِّ قَلْبٍ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارًا أَي متعال عن قبول الحق و الإذعان له، و أما في وصفه تعالى نحو العزیز الجبار المتكبر فقد قيل: سمي بذلك من قولهم. (مجلسی، مرآة العقول في شرح أخبار آل الرسول، ج. ۱۰، ص. ۲۰۴) أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ عِيْسَى عَنْ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ عَنْ غَيْرِ وَاحِدٍ [مِنْ أَصْحَابِنَا] مِنْهُمْ بَكَّارُ بْنُ كَرْدَمٍ وَ عِيْسَى بْنُ سُلَيْمَانَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالُوا سَمِعْنَاهُ يَقُولُ: جَاءَتْ امْرَأَةٌ مُتَنَبِّئَةٌ وَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام عَلَى الْمِنْبَرِ، وَ قَدْ قَتَلَ أَخَاهَا وَ أَبَاهَا فَقَالَتْ: هَذَا قَاتِلُ الْأَحِبَّةِ. فَنَظَرَ إِلَيْهَا أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام فَقَالَ: يَا سَلْفُ يَا جَرِيَّةُ يَا بَدِيَّةُ يَا مُتَكَبِّرَةٌ، يَا الَّتِي لَا تَحِيضُ كَمَا تَحِيضُ النِّسَاءُ، يَا الَّتِي عَلَى هَذِهِ شَيْءٌ بَيْنَ مُدَلٍّ. (مجلسی، بحار الأنوار (ط بيروت)، ج. ۳۴، ص. ۲۵۶) أَي عاتية متكبرة. و الجبیر، مثال الفسیق: الشدید التجبر. و الجبّار من الملوك: العاتي، و قيل: كُلُّ عَاتٍ جَبَّارٌ وَ جَبَّيرٌ. وَ قَلْبٌ جَبَّارٌ: لا تدخله الرحمة. وَ قَلْبٌ جَبَّارٌ: ذو کبر لا يقبل موعظة. و رجل جَبَّارٌ: مُسَلِّطٌ قاهر. قال الله ﷻ: وَ مَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ؛ أَي مُسَلِّطٌ فَتَقَهَّرَهُمْ عَلَى الْإِسْلَامِ. و الجبّار: الذي يَقْتُلُ عَلَى الْغَضَبِ. و الجبّار: القَتال في غير حق. و في التنزيل العزيز: وَ إِذَا بَطَشْتُمْ بِطَشِّكُمْ جَبَّارِينَ؛ و كذلك قول الرجل لموسى في التنزيل العزيز: إِنَّ تُرَيْدًا إِلَّا أَنْ تَكُونَ جَبَّارًا فِي الْأَرْضِ؛ أَي قَتَالًا. (ابن منظور، لسان العرب، ج. ۴، ص. ۱۱۳) ايضاً نك: دانش پژوه، شرح فارسی شهاب الأخبار (کلمات قصار پیامبر خاتم صلی الله علیه و آله))، ص. ۱۶۱.

⁶ بعد از آن همه شکنجه‌های روحی و جسمی، چه حالتی دارند. زینب علیها السلام را وارد مجلس ابن زیاد می کنند. او زنی است بلند بالا. عده‌ای تعبیر کرده‌اند: و حفت بها اماوها یعنی کنیزانش دورش را گرفته بودند. مقصود کنیز به معنای اصطلاحی نیست. چون همه‌ی زن‌های اصحاب که شرکت کرده بودند، برای زینب علیها السلام سیادت و بزرگواری قائل بودند، خودشان را مثل کنیز می دانستند. اینها دور زینب علیها السلام را گرفته بودند و زینب علیها السلام در وسط این‌ها وارد مجلس ابن زیاد شد، ولی سلام نکرد، اعتنا نکرد. ابن زیاد از اینکه او احساس مقاومت کرد، ناراحت شد. سلام نکردن زینب علیها السلام معنایش این است که هنوز اراده‌ی ما زنده است، هنوز هم ما به شما اعتنا نداریم، هنوز هم روح حسین بن علی علیه السلام در کالبد زینب علیها السلام می گوید: «هیئات منا الذلة» هنوز می گوید: «لا اعطیکم بیدی اعطاء الذلیل و لا افر فرار العبيد یا: لا اقر اقرار العبيد». خود را هم چون شخصی ذلیل و درمانده به دست شما نمی سپارم، و چون بندگان نیز نخواهم گریخت یا چون بندگان اقرار و اعتراف نخواهم کرد. ابن زیاد از این بی اعتنائی سخت ناراحت شد. می فهمید این کیست. همه‌ی گزارش‌ها به او رسیده بود. وقتی فهمید زنی از همه محترم‌تر است و زنان دیگر با احترام خاصی دورش را گرفته‌اند، لابد حدس می زد که او کیست، چون خبر داشت که کی هست، کی نیست. در عین حال گفت: من هذه المتكبرة؟ یا: من هذه المتكبرة؟ (دو جور ضبط کرده‌اند). این متکبر، این زن پرنخوت کیست؟ یا این ناشناس کیست؟ کسی جواب نداد. دو مرتبه سؤال کرد. (مطهری، حماسه حسینی، ج. ۱، ص. ۱۸۷)

فهم بها أي قصدها أن يتناولها أي يأخذها فينحيتها قسرا عن طريقه صلى الله عليه وآله و آله و سلم أو يشتمها من قولهم: نال من عرضه أي شتمه، و الأول أظهر فإنها جبارة أي متكبرة، و ذلك خلقها لا يمكنها تركه، أو إذا قهرتموها يظهر منها أكثر من ذلك من البذاء و الفحش، قال في النهاية فيه: أنه أمر امرأة فتأبت فقال: دعوها فإنها جبارة، أي متكبرة عاتية، و قال الراغب: أصل الجبر إصلاح الشيء بضرب من القهر و تجبر، يقال إما لتصور معنى الاجتهاد، أو للمبالغة أو لمعنى التكلف، و الجبار في صفة الإنسان يقال: لمن يجبر نقيصته بادعاء منزلة من التعالي لا يستحقها، و هذا لا يقال إلا على طريق الذم كقوله تعالى: وَخَابَ كُلُّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ وَلَمْ يَجْعَلْ لِنَفْسِهِ أَجْرًا شَقِيًّا إِنَّ فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى كُلِّ قَلْبٍ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارًا أَي متعال عن قبول الحق و الإذعان له، و أما في وصفه تعالى نحو العزیز الجبار المتكبر فقد قيل: سمي بذلك من قولهم. (مجلسی، مرآة العقول، ج. ۱۰، ص. ۲۰۴) أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ عِيْسَى عَنْ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ عَنْ غَيْرِ وَاحِدٍ [مِنْ أَصْحَابِنَا] مِنْهُمْ بَكَّارُ بْنُ كَرْدَمٍ وَ عِيْسَى

زنان،^۷ یعنی تواضعی که کبر است. طبق نظریه‌ی سکاکی،^۸ «المتکبر متواضع»، به گونه‌ی حقیقت ادعایی یا مجاز عقلی. این اخبار در مقام بیان چیست؟ بعید است که ناظر به رفتار سازمانی باشد که مشمول کریمه‌ی «وَاحْفَظْ جَنَاحَكَ لِـ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ» می‌شود،^۹ بنا بر این که «من تبعك» شامل مأموران تحت امر هم باشد که مصداق بارز آن هم هست علی‌المختار، فافهم. زیرا سازمان بهشتی عاری از کبر است، و الا ابلیس متکبر از بهشت رانده نمی‌شد، کما فی خطبة القاصعه لأمیرالمؤمنین (ع)^{۱۰} هیچ یک از پیامبران اجازه‌ی کبر نداشته‌اند که مدیرانی عالی بوده‌اند و منصوب از سوی خداوند تبارک و تعالی و مأمور به تواضع.^{۱۱} سازمان باید روضه من ریاض الجنة باشد و عاری از کبر. در مقابل کارمندان غیرصالح قاطعیت لازم است، نه کبر؛ زیرا قاطعیت با تواضع قابل جمع است، کما مر منا آنفاً. قاطعیت ناشی از عزت است و عزت با قاطعیت و عزیمت هماهنگ است، فتدبر. بنا بر این، باید از سازمان بیرون رفت و وارد رقبا و خصماء شد که احیاناً رفتار متکبرانه‌ای دارند که خلاف حق است. و در مقابل آن‌ها باید

بُنِ سُلَيْمَانَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ (ع) قَالُوا سَمِعْنَاهُ يَقُولُ: جَاءَتِ امْرَأَةٌ مُتَنَبِّئَةً وَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ (ع) الْمُنْبِرُ، وَ قَدْ قَتَلَ أَخَاهَا وَ أَبَاهَا فَقَالَتْ: هَذَا قَاتِلُ الْأَحِبَّةِ. فَظَنَرَ إِلَيْهَا أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ (ع) فَقَالَ: يَا سَلْفُ يَا جَرِيَّةُ يَا بَدِيَّةُ يَا مُتَكَبِّرَةً، يَا الَّتِي لَا تَحِيضُ كَمَا تَحِيضُ النِّسَاءُ، يَا الَّتِي عَلَى هَنَهِا شَيْءٌ يَبِينُ مُدْلَلٌ. (مجلسی، بحار الأنوار (ط بیروت)، ج. ۳۴، ص. ۲۵۶) أي عاتية متكبرة. و الجبَّيرُ، مثال الفيسيق: الشديد التَّجَبُّرُ. و الجبَّارُ من الملوك: العاتي، و قيل: كُلُّ عَاتٍ جَبَّارٌ وَ جَبَّيْرٌ. وَ قَلْبٌ جَبَّارٌ: لَا تَدْخُلُهُ الرَّحْمَةُ. وَ قَلْبٌ جَبَّارٌ: ذُو كِبَرٍ لَا يَقْبَلُ مَوْعِظَةً. وَ رَجُلٌ جَبَّارٌ: مُسَلِّطٌ قَاهِرٌ. قَالَ اللَّهُ (ع) وَ مَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ؛ أَي مُسَلِّطٌ فَتَفَهَّرَهُمْ عَلَى الْإِسْلَامِ. وَ الْجَبَّارُ: الَّذِي يَقْتُلُ عَلَى الْغَضَبِ. وَ الْجَبَّارُ: الْقَاتِلُ فِي غَيْرِ حَقِّ. وَ فِي التَّنْزِيلِ الْعَزِيزِ: وَإِذْ أَنْبَأْتُمْ بِطُغْيَانِ جَبَّارِينَ؛ وَ كَذَلِكَ قَوْلُ الرَّجُلِ لِمُوسَى فِي التَّنْزِيلِ الْعَزِيزِ: إِنَّ تَرِيدُ إِلَّا أَنْ تَكُونَ جَبَّارًا فِي الْأَرْضِ؛ أَي قَتَّالًا. (ابن منظور، لسان العرب، ج. ۴، ص. ۱۱۳)

^۷ پیامبر اکرم (ع): «إِذَا رَأَيْتُمُ الْمُتَوَاضِعِينَ فَتَوَاضَعُوا وَ إِذَا رَأَيْتُمُ الْمُتَكَبِّرِينَ فَتَكَبَّرُوا لَهُمْ». ترجمه: هرگاه متواضعان را دیدید، برای آنان تواضع کنید و هرگاه متکبران را دیدید، در قبال آنان متکبرانه رفتار نمایید. (الحکم الزاهره، ترجمه انصاری، ص ۵۷۸) «وَإِذَا رَأَيْتُمُ الْمُتَكَبِّرِينَ فَتَكَبَّرُوا عَلَيْهِمْ فَإِنَّ ذَلِكَ مُدَّةٌ وَ صَغَارٌ». ترجمه: و هرگاه متکبران را ببینید، بر آن‌ها تکبر کنید که این باعث ذلت و کوچکی آن‌ها (شکستن بت تکبر آن‌ها) می‌شود. (جامع السعادات، ج ۱، ص ۳۹۹) امیرالمؤمنین (ع): «التَّكَبُّرُ عَلَي الْمُتَوَاضِعِ هُوَ التَّوَاضُعُ بَعِيْنِهِ». ترجمه: تکبر در برابر شخص متکبر عین تواضع است. (تهج البلاغه، حکمت ۴۱۰)

^۸ سکاکی با مشهور در مسئله‌ی مجاز مخالفت کرده و نظر مشهور را در مورد استعاره نپذیرفته، اما در مورد سایر مجازات با مشهور موافقت کرده است. خلاصه سخن سکاکی این شد که استعاره یک حقیقت لغوی است، یعنی در موارد استعارات لفظ در غیر موضوع له خودش استعمال نشده بلکه در ما وضع له استعمال شده، اما این موضوع له حقیقی نیست، بلکه موضوع له بالتأویل است، یعنی به تأویل و تصرف عقل، ما این معنای مجازی را جزء موضوع له می‌دانیم، لکن از راه ادعا، یعنی می‌گوییم موضوع له یک فرد حقیقی دارد که همان فردی است که واضع لفظ را برای آن وضع کرده و یک فرد ادعایی دارد که آن را عقل ادعائاً به همان فرد حقیقی ملحق کرده، یعنی یک فرد ادعایی برای موضوع له درست شده، پس اگر مثلاً لفظ «اسد» در زبیدی که رجل شجاع است استعمال می‌شود، این استعمال، استعمال لفظ در غیر موضوع له نیست بلکه استعمال لفظ در موضوع له است، دلیل ایشان هم این بود که اگر تفسیر مشهور را در باب مجاز بپذیریم در مواردی موجب غلط شدن استعمال است و اساساً با فلسفه‌ی مجاز که لطافت و ظرافت کلام است منافات دارد که تفصیل آن در جلسه‌ی گذشته بیان شد. (نورمفیدی)

^۹ الشعراء: ۲۱۵

^{۱۰} فَأَعْتَبَرُوا بِمَا كَانَ مِنْ فِعْلِ اللَّهِ بِإِبْلِيسَ إِذْ أَخْبَطَ عَمَلَهُ الطَّوِيلَ وَ جَهْدَهُ الْجُهْدَ وَ كَانَ قَدْ عَبَدَ اللَّهَ سِتَّةَ آلَافِ سَنَةٍ لَا يُدْرِي أَمِنْ سِنِي الدُّنْيَا أَمْ مِنْ سِنِي الْآخِرَةِ عَنْ كِبَرِ سَاعَةٍ وَاحِدَةٍ فَمَنْ ذَا بَعْدَ إِبْلِيسَ يَسَلِّمُ عَلَى اللَّهِ بِمِثْلِ مَعْصِيَتِهِ كَلَّا مَا كَانَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ لِيُدْجَلَ الْجَنَّةَ بُشْرًا بِأَقْرَبِ أَخْرَجَ بِهِ مِنْهَا مَلَكًا إِنَّ حُكْمَهُ فِي أَهْلِ السَّمَاءِ وَ أَهْلِ الْأَرْضِ لَوَاحِدٌ وَ مَا بَيْنَ اللَّهِ وَ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ خَلْقِهِ هَوَادَةٌ فِي إِبَاحَةِ جَمِي حَزْمَهُ عَلَى الْعَالَمِينَ. پس، از آنچه خداوند نسبت به ابلیس انجام داد عبرت بگیرید، زیرا اعمال فراوان و کوشش‌های مداوم او را با تکبر از بین برد. او شش هزار سال عبادت کرد که مشخص می‌باشد از سال‌های دنیا یا آخرت است، انا با ساعتی تکبر همه را نابود کرد. چگونه ممکن است پس از ابلیس، فرد دیگری همان اشتباه را تکرار کند و سالم بماند؟ نه، هرگز خداوند هیچ گاه انسانی را برای عملی وارد بهشت نمی‌کند که برای همان عمل فرشته‌ای را محروم سازد. فرمان خدا در آسمان و زمین یکسان است، و بین خدا و خلق، دوستی خاصی وجود ندارد که به خاطر آن، حرامی را که بر جهانیان ابلاغ فرموده حلال بدارد. (تهج البلاغه (للسبحي صالح)، ص. ۲۸۷)

^{۱۱} «قَلَوْ رَحَّصَ اللَّهُ فِي الْكِبْرِ لِأَحَدٍ مِنْ عِبَادِهِ». اگر خداوند اجازه‌ی کبر ورزیدن را به فردی از بندگانش می‌داد. «لَرَحَّصَ فِيهِ لِحَاصَةَ أَنْبِيَائِهِ وَ أُوْلِيَائِهِ»؛ هرآینه رخصت آن را به پیامبران و اولیائش که از خاصان اویند عنایت می‌فرمود. «وَ لَكِنَّهُ سُبْحَانَهُ كَرِهَ إِلَيْهِمُ التَّكَبُّرَ». ولی خداوند پاک کبرورزی را بر آنان روا نداشت. وَ رَضِيَ لَهُمُ التَّوَاضُعَ». و فروتنی را برای آن بزرگواران پسندید.

کبر داشت، و الا سوء استفاده می کنند و به ناحق غلبه می کنند. آنچه در سیره‌ی معصومان است در مقابل دشمن محارب و ناصبی است که مثل او تکبر می کنند، روی قاعده‌ی مقابله به مثل، كما فی قوله تعالی: «فمن اعتدى علیکم فاعتدوا علیه بمثل ما اعتدی علیکم».^{۱۲} واضح است که کبر علیه حق نوعی اعتداء به حق، امام و نظام حق است و ما در نامه‌های امیرالمؤمنین علیه السلام خطاب به معاویه بن ابی سفیان از این نوع تکبر مبتنی بر مصلحت، به کرات مشاهده می کنیم.^{۱۳} و الا در مقابل دشمنیهای مدنی و سیاسی که به امام علیه السلام در خیابان توهین می کردند و امام با لینت جواب می داد و دشنام‌دهنده هدایت می شد، این تواضع نیست، چون توهین کننده فعلاً مصداق «من تبعك» نیست، ولی با حلم و عفو امام روبه‌رو شده، به راه می آید. این حلم و عفو است که بحث آن به عنوان اصل اول و دوم از اصول سبعه‌ی معامله الحلق گذشت، فراجع. اکنون در اصل سوم هستیم که تواضع است، نه حلم و عفو، فافهم و تدبر. لذا جمع تبرعی به این است که کبر در مقابل کبر مخصوص کبر محاربین و متخاصمین است نه در مقابل شهروندان و رعایای غافل و ناعارف که اهانتی می کنند، نه از سر خصومت، بلکه ناشی از عدم معرفت و غفلت و احياناً نارضایتی مدیریتی و خدماتی یا تبلیغات سوء دشمن.

فتحصل که کبر برای زنان کارمند در مقابل نامحرمان و برای جلوگیری از عدم اختلاط در محیط اداری مجاز است و تواضع در این مواقع جا ندارد، ولی در مقابل بانوان همکار و ارباب رجوع باید متواضع باشند و آقایان مجاز به کبر در رفتار سازمانی نیستند مطلقاً و باید در امور قاطع و عزیز باشند که با تواضع سازگار است.^{۱۴}

^{۱۲} الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ فَمَنْ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ. (البقرة: ۱۹۴)

^{۱۳} وَ قَدْ دَعَوْتُ إِلَى الْحَرْبِ، فَدَعَّ النَّاسَ جَانِبًا وَ اخْرُجْ إِلَيَّ وَ أَعْفِ الْقَرِيبَيْنِ مِنَ الْقِتَالِ، لِيَتَعَلَّمَ ابْنُنَا الْمَرِيضُ عَلَى قَلْبِهِ وَ الْمُعْطَى عَلَى بَصَرِهِ؛ فَأَنَا أَبُو حَسَنِ قَاتِلُ جَدِّكَ وَ أَخِيكَ وَ خَالِكَ شَدْخًا يَوْمَ بَدْرٍ وَ ذَلِكَ السَّيْفُ مَعِي وَ بِذَلِكَ الْقَلْبِ أَلْقَى عَدُوِّي. مَا اسْتَبَدَلْتُ دِينًا وَ لَا اسْتَحْدَثْتُ نَبِيًّا، وَ إِلَيَّ أَعْلَى الْمُنْهَاجِ الَّذِي تَرَكْتُمُوهُ طَائِعِينَ وَ دَخَلْتُمْ فِيهِ مُكْرَهِينَ. مرا به جنگ فراخواندی. مردم را به یکسو نه، خود به تن خویش به پیکار من آی. دو سپاه را از آن معاف دار تا همگان بدانند که کدامیک از ما قلبش را زنگ گناه تیره کرده است و پرده‌ی غفلت بر دیدگانش افتاده. من ابو الحسنم. کشنده‌ی نیای تو و دایی تو و برادر تو، در روز بدر سرشان شکافتم. اکنون همان شمشیر با من است و با همان دل با دشمن روبرو می شوم. نه دین دیگری برگزیده‌ام و نه پیامبری نو. بر همان راه و روشی هستم که شما به اختیار ترکش کردید و به اکراه در آن داخل شدید. (صحیح البلاغه، نامه‌ی ۱۰) الْمَرِيْنُ: اسم مفعول از «ران»، کسی که گناه بر قلبش غلبه نموده است. شَدْخًا: شکستن چیز مرطوب و ترد. الْمُنْهَاجُ: مقصود در اینجا مسیر دین حق است.

^{۱۴} درس ۹۰. فقه الروابط از سلسله‌ی فقه الاداره، ۲۱ شهر شعبان المعظم ۱۴۴۷.